

Žydronė Kolevinskienė

Šiuolaikinės lietuvių prozos spindesys ir skurdas

2009 metų spalio 22 dieną Maironio lietuvių literatūros muziejuje buvo surengta konferencija „Šiuolaikinė lietuvių literatūra: muziejinė vertybė ar sezono moda?“, skirta naujausios lietuvių literatūros dėstymui mokyklose. Diskusijos buvo tęsiamos ir virtualiose erdvėse – *Lituanistų avilyje* ir *Lituanistų miestelyje*. Praėjo treji metai, mokytojai lituanistai jau dirba pagal naujas lietuvių kalbos ir literatūros mokymo programas, kuriose naujausiai literatūrai skirta gal ir nedaug dėmesio, tačiau pamatiniai klausimai – „Kas šiandien formuoja lietuvių literatūros branduolį?“, „Koks yra šiuolaikinės lietuvių literatūros centras?“ – išlieka aktualūs, reikalaujantys vis naujų svarstymų ir diskusijų.

Pirmoji straipsnio inspiracija – iš literatūrologo Aleksandro Žalio įžvalgų VDU tęstiniame mokslo straipsnių rinkinyje *Darbai ir dienos*, kur, aptardamas Herkaus Kunčiaus, Juozo Erlicko, Gintaro Grajausko kūrybą, A. Žalys išskiria ir vieną esminių šių dienų literatūros tendencijų: „Literatūra primena kurtizanišką pasaulį. Dėmesys savo kūnui, išoriniam blizgesiui, demonstravimosi bei afektacijos siekis, visiškas vertybių sunykinimas“¹. Kontekstinės gijos tiesiasi Balzako *Kurtizanių spindesio ir skurdo*² (romanų ir apsakymų ciklo „Žmogiškoji komedija“ dalies) link: „Ak, Paryžius, Paryžius! Kontrastų ir priešybių miestas. Toks jis atrodė Onorė De Balzakui, tokiu liko ir šiandien. Aristokratų miestas. Spindesio miestas. Operos miestas. Meilės miestas. Ir šalia – kurtizanės ir „žiurkės“, skurdas ir purvas, girtos dainos ir neapykanta. Slaptoji policija ir dar slaptesnės aistros. Visos Paryžiaus spalvos.“³ Panašiai yra ištarusi profesorė Viktorija Daujotytė, akcentuodama, kad „dabartinė literatūra vis mažiau skiria dėmesio žmogui, užmiršta, kad yra *žmogaus likimas*, jaučiasi esanti pati sau, viešai krapštanti savo panages, žaidžianti savo pačios žaidimus, ieškanti kodinių manipuliacijos galimybių, atsisukusi į mugę, svarbiausią dabarties šventovę“⁴.

Šiandien, kai mugė ištis tampa knygų šventove, kai diskutuojama apie vis didesnę literatūros komercializaciją, kai galima fiksuoti populiariosios ir intelektualiosios literatūros hibridą, kai sunku būtų paneigti užsakomosios literatūros (kaip, beje, ir kritikos) egzistavimo faktą, vis dar norisi tikėti kad ir Sigito Parulskio *Doriforės*⁵ siu-

¹ Žalys A. Šiuolaikinės literatūros spindesys ir skurdas // *Darbai ir dienos*, Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2005, Nr. 42, p. 197.

² Balzakas Onorė de. Kurtizanių spindesys ir skurdas, Vilnius: Vaga, 1992.

³ Interneto prieiga: <http://www.rasyk.lt/knygos/kurtizaniu-spindesys-ir-skurdas/4051.html>

⁴ Daujotytė V. Kasdieninė ir kosminė sąmonė // *Nemunas*, 2005, vasario 10, p. 6.

⁵ Parulskis S. Doriforė, Vilnius: Baltos lankos, 2004, 259 p.

žetu: rašydamas tam, kad užsidirbtų ir įtikytų leidėjui, romano protagonistas neišpildo šio reikalavimų ir parašo kitokį, nei buvo žadėta, romaną – kūrinys gimsta ne tik iš poreikio užsidirbti, bet ir iš poreikio bei galimybės išsakyti savo patirtis. Vadinas, šalia komercinio aspekto išlieka svarbus ir asmeninis imperatyvas, vidinės pastangos rašyti, kurti motyvas. Šalia geriausios prekinės išvaizdos vis dar svarbus ir turinys, nors paraliteratūrinių įtakų niekada nebuvo ir greičiausiai nebus išvengta.

Alfonso Nykos-Niliūno dienoraščių fragmentų (1971–1998 m.) įrašuose užfiksuota: „Dabar jau daug kas skundžiasi, kad niekas literatūros nebeimą rimtai. Skundžiasi, kad mažai kas beskaitų. Asmeniškai man labiau imponuoja maži, intymūs skaičiai, skaičiai su veidais, ne vulgarūs beveidžiai milijonai. Be to, knygą galima rašyti tik dešimčiai žmonių, o gal net ir tik sau pačiam (1998, Sausio 10).“⁶ Taigi literatūros pasaulyje viskas čia pat, viskas greta, šalia – aukštumos ir seklumos, spindesys ir skurdas, o padėtis jame niekada nebūna stabili. Galima pastebėti, kad lietuvių literatūros pasaulis keičiasi, jis tapo atviresnis, universalesnis, bet kartu lyg ir neteko tam tikros kultūrinės substancijos ir stabilumo. Apie naujausiąją literatūrą kalbėti visada yra ir šiek tiek problemiška, ir gana rizikinga, ypač kad daugeliu atveju ir kokybiniai kūrinio vertės kriterijai nėra aiškūs ar paprastai nusakomi. Apie tai yra rašęs Rimantas Kmita, pabrėždamas, kad šiandieninės literatūros vertinimas primena mūsų lauką, o „mūsų gyvi lieka nebūtinai stipriausi, patriotiškiausi, po mūsų lieka ir laimės kūdikiai, ir blefuotojai, ir tinkamu metu sulaukę pagalbos. O pats mūsų – kalbos, žvilgsniai, susižvalgymai, susigūžimai ir išsitiesimai po palaikymo, dėliojimai ir perdėliojimai, kad geriau atrodytų, kad stebintų, kad provokuotų, kad nepataikautų, kad praneštų žinią... Žinią, kurią, kaip visuomet, kas kaip nori, tas taip skaito“⁷, apie tai yra diskutavę Antanas A. Jonynas, Andrius Jakučiūnas, Vytautas Martinkus ir Antanas Šimkus, reziumuodami, kad laikas pats formuoja iššūkius rašytojui ir tikėtis, kad literatūra šiandien galėtų kažką radikaliai pakeisti, nėra prasmės⁸. Tad ir kalbėti apie šiandieninės literatūros centrą, kokie autoriai ir kokie kūriniai į jį patenka, nėra lengva o gal ir apskritai „misija neįmanoma“...

Kažkada mūsų literatūros branduolį savo kūriniais formavo Bronius Radzevičius, Juozas Aputis, Leonardas Gutauskas, Romualdas Granauskas; kažkada išsiskyrė kūrėjų grupė, kurių kitoniškumą, maištingumą lėmė sovietinio periodo dvasinio gyvenimo ypatybės – Ričardas Gavelis, Jurgis Kunčinas, Jurga Ivanauskaitė, priklausančys lietuvių literatūros klasikos panteonui. Šiandien toks rašymas kaip jų greičiausiai nebeturėtų prasmės. Pokalbyje *Metų* žurnalui apie laiko dvasią šiuolaikinėje literatūroje Jūratė Sprindytė taikliai yra pasakiusi: „Anksčiau tą pačią knygą skaitydavo ir medikas, ir mokslininkas, ir studentas – kūrybinė inteligentija ir šiaip platesni visuomenės sluoksniai. Literatūra atliepdavo bendrus žmonių lūkesčius,

⁶ Nyka-Niliūnas A. Dienoraščio fragmentai. 1971–1998, Chicago: *Algimanto Mackaus knygų leidimo fondas*, 1999, p. 709.

⁷ Kmita R. Derybos dėl vertės // *Kultūropolis*, 2012-08-02, interneto prieiga: <http://www.kulturopolis.lt/main.php/id/2980/lang/1/nID/10194/page/2>

⁸ Rašytojo situacija šiandien: „Laikas pats suformuoja iššūkius“: diskusijoje dalyvauja prozininkai Andrius Jakučiūnas, Vytautas Martinkus ir poetai Antanas A. Jonynas ir Antanas Šimkus // *Kultūropolis*, 2012-08-17, interneto prieiga: <http://www.kulturopolis.lt/main.php/id/299/lang/1/nID/10267>

primindavo žlugusias viltis ar palaikydavo nepasitenkinimą esamu režimu. Dabar esame susiskaldę, egzistuoja atskiros interpretacinės bendruomenės, kurios skaito skirtingas knygas ir beveik neturi sąlyčio taškų. <...> Anksčiau pasirodydavo kūrybinių, kuriuos mūsų bendruomenė atpažindavo kaip svarbius kultūros ženklus. Dabar, regis, nebeliko to atpažįstamumo poreikio“⁹.

Įvardijant svarbiausius šiuolaikinės lietuvių prozos pokyčio ženklus po Nepriklausomybės atgavimo, išskirtini šie: intertekstualumas, prozos „esėjiškėjimas“, depizacija, desakralizacija, metaliteratūriškumas, karnavališkumas, bjaurasties estetikos dominanti, sensualizmas ir sensacijos poreikis, fiziologijos suklestėjimas, orientacija į istorinį naratyvą, asmeninė patirtimi grįstų kūrinių dominavimas. Šiandieniniai prozos tekstai, ypač romanai, skiriasi apimtimi (nuo minimalistinio Undinės Radzevičiūtės *Strekaža*¹⁰ ar tik sąlygiškai romanais vadintų miniatiūrų Jaroslavo Melniko knygoje *Labai keistas namas*¹¹ iki, pavyzdžiui, epopėjiškai maksimalistinio Vidmantės Jasukaitytės *Dievas miršta vienišas*¹² („Kristaus šeimos gyvenimo, jo kelio, misijos, mokymo ir mirties <...> sudėtingame istoriniame Kristaus epochos fone“; – kaip teigiama knygos anotacijoje), skiriasi žanro stilistika (nuo literatūrinę kalbą ir tarmę derinančio Violetos Šoblinskaitės *Vilkų marti*¹³ iki kelis žanrus sulydančio Birutės Jonuškaitės *Baltų užtrauktukų tango*¹⁴). Pastebėtini ir literatūriniai prozos debiutai (Gabijos Grušaitės romanas *Neišsipildymas*¹⁵, Aušros Matulevičiūtės novelių romanas *Ilgesio kojos*¹⁶) ir rašytojos plunksną sėkmingai įtvirtinančių kūrėjų žurnalisčių tekstai (Ugnės Barauskaitės *Dešimt*¹⁷, Audronės Urbonaitės *Posūkyje – neišlėk*¹⁷ bei naujausias šios autorės romanas *Cukruota žuvis*¹⁸). Bestseleriais tampantys romanai dažnai gvildena aktualias šeimyninio gyvenimo, karjeros ir laisvalaikio nesuderinamumo, poreikių, noro ir galimybių problemas, viename tekste lygiagrečiai pasakojamos kelios istorijos, siekiama sukurti kartos paveikslą (minėtasis Gabijos Grušaitės *Neišsipildymas* ar Aleksandro Fominos *Mes vakar buvom saloje*¹⁹), momentinę šiuolaikinio žmogaus nuotrauką, užfiksuoti ypatingą personažo patirtį. Tačiau ne tik tematika ar forma, o pirmiausia meninė kokybė nulemia ir komercinę sėkmę, ir palankius kritikų bei auditorijos vertinimus.

Apibendrinant teminių romanų analizės aspektą, reikia pabrėžti, kad kūrėjai jau yra atradę komerciškai patrauklias temas (erotika, socialinės aktualijos, visuomeninių ar politinių įvykių atpažinimas, užuominos į skandalus, populiarių socialinių vaidmenų sklaidą, ne mažiau privalomi teminiu ir stilistiniu požiūriu romanuose yra sapnai, vizijos, etc.) ir jomis sėkmingai varijuoja. Galbūt dėl šios priežasties kritikai

⁹ Laiko dvasia šiuolaikinėje lietuvių literatūroje: Andrius Jakučiūnas, Danielius Mušinskas, Vytautas Rubavičius, Jūratė Sprindytė, Regimantas Tamošaitis // *Metai*, 2008, Nr. 3.

¹⁰ Radzevičiūtė U. *Strekaža*, Vilnius: Tyto alba, 2003, 87 p.

¹¹ Melnikas J. *Labai keistas namas*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2008, 107 p.

¹² Jasukaitytė V. *Dievas miršta vienas*, Vilnius: Homo liber, 2003, 752 p.

¹³ Šoblinskaitė V. *Vilkų marti*, *Žurnalo „Nemunas“ leidybinė grupė*, 2003, 157 p.

¹⁴ Jonuškaitė B. *Baltų užtrauktukų tango*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2009, 286 p.

¹⁵ Grušaitė G. *Neišsipildymas*, Vilnius: Baltos lankos, 2011, 176 p.

¹⁶ Matulevičiūtė A. *Ilgesio kojos*, Vilnius: Tyto alba, 2010, 120 p.

¹⁷ Barauskaitė U. *Dešimt*, Vilnius: Tyto alba, 2005, 227 p.

¹⁸ Urbonaitė A. *Posūkyje – neišlėk*, Vilnius: Tyto alba, 2005, 125 p.

¹⁹ Urbonaitė A. *Cukruota žuvis*, Vilnius: Alma litera, 2012, 328 p.

akcentuoja suvienodėjusį teminį kūrinių lauką, lemiantį ir personažų panašumą. Šiuolaikinis romanas dažnai tampa koliažu – tarsi pagaunamos visuomenėje egzistuojančias idėjos ir pritaikomos, adaptuojamos kūryboje.

2007-aisiais, pasirodžius Andriaus Jakučiūno romanui *Tėvynė*²⁰, būtent šis autorius ir ši knyga buvo įvardijama kaip labiausiai išreiškianti šiandieninio laiko dvasią: jauno autoriaus nokonvencionalus ir nekanoniškas santykis su pasauliu. Tačiau romanas taip ir liko neaktualizuotas. Kaip beveik nepastebėta liko ir naujausia A. Jakučiūno knyga – apsakymų vainikas *Lalagė*²¹ – išskirtinis ženklas šiuolaikinės lietuvių prozos padangėje – sulaukusi tik kelių profesionalių atsiliepimų²², bet skaitytojų, deja, taip ir nepasiekusi. Tiesa, knyga įtraukta į 2011 metų Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto renkamą kūrybiškiausių knygų dvyluktuką ir laimėjusi Lietuvių rašytojų sąjungos premiją. Beliaika tikėtis, kad ir A. Jakučiūno *Lalagė*, ir visai neseniai pasirodęs Donaldso Kajoko romanas *Ežeras ir kiti jį lydintys asmenys*²³ – kaip tikri kūrybiškos prozos pavyzdžiai – atras savo skaitytojų ratą.

Akivaizdu, kad ryškiausia šiuolaikinės prozos tendencija – istorijų naratyvai ir vadinamosios atminties knygos. Tai liudija, kad šių dienų skaitytoją pirmiausia traukia gyvenimo autentika, nes dokumentinės dimensijos tekstai šiandien skaitomiausi. Čia pat galima išskirti ir vieną paradoksą: pirmuoju nepriklausomybės dešimtmečiu gausiai plūstelėjusius tremtinių, partizanų, gulagų kalinių „užgniaužtos atminties“ tekstus šiandien sėkmingai keičia visai kitokio, naujo tipo, knygos – „šoumenų“, vienadienių pop-žvaigždučių „autobiografijos“, rašomos dažniausiai žurnalistų ir kitų sričių veikėjų. Šioje vietoje labiausiai tiktų pacituoti literatūrologą Regimantą Tamošaitį teigiantį, kad tokios pseudokūrybos „impulsu tampa ir paties rašančiojo psichikos problemos, įvairūs jo kompleksai, kurie tiesiogiai atspaudžia tekste. Randasi patologinės literatūros reiškinių, kurie, spaudoje taip pat sutinkami kaip kūrybinis laimėjimas, kaip unikali autoriaus saviraiška bei jo drąsa“²⁴. Taigi profesionalius kritikus keičia prekybos centrų specialistai ar komercinių televizijų reklama, literatūra – lektūra. Galima kelti probleminį klausimą: ar visa tai neužgožia svarbiausios literatūrinės arterijos, tikros literatūros gyvasties? Atsižvelgiant į tai, kaip intensyviai, netgi agresyviai tokio pobūdžio knygos skverbiasi į literatūrinę-kultūrinę spaudą, į knygų muges, galima fiksuoti paralelinį žiniasklaidos pasauliui diskursą, pulsuojančią dienraščių ir televizijos laidų aktualijomis. Ir lieka tik pritarti A. Žaliui, kad tokios vis gausėjančios knygos „gali sublizgėti, gali šokiruoti, gali nustebinti, bet tuo pat metu neišvengiamai pademonstruoja ir savo dvasios skurdą. O be rimto ir didelio dvasios turinio nėra tikro meno“^[1].

Kitas aspektas, kurį būtina minėti, kalbant apie šiuolaikinę lietuvių literatūrą ir kuris tampa vis reikšmingesnis, yra emigrantinė literatūra, iš svetur į Lietuvą sugrįžtančios lietuviškosios patirtys, atspindinčios ne tik kitas kultūras, bet ir Vakarų Europos (ar Amerikos) „veidrodyje“ reflektuojančios lietuviškąją tapatybę. Nors vis dažniau

²⁰ Fomina A. Mes vakar buvom saloje, Vilnius: *Kitos knygos*, 2011, 400 p.

²¹ Jakučiūnas A. Tėvynė, Vilnius: *Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla*, 2007, 215 p.

²² Jakučiūnas A. Lalagė, Vilnius: *Tyto alba*, 2011, 120 p.

²³ Sprindytė J. Galynėtis su kalbos samone, arba vyksmo ir užrašymo lenktynės“ // *Bernardinai.lt*, interneto prieiga: <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2012-01-27-jurate-sprindyte-galynetis-su-kalbos-samone-arba-vyksmo-ir-uzrasymo-lenktynes/76119> Žvirgždas M. Autoironijos ir gražbylstės vainikas // *Knygų aidai*, 2012, Nr. 2.

²⁴ Kajokas D. Ežeras ir kiti jį lydintys asmenys, Vilnius: *Tyto alba*, 2012, 277 p.

literatūrologai prabyla apie naujausios lietuvių emigrantų kartos literatūrą, kartu keliami probleminiai klausimai: „Ar per pastaruosius metus emigrantų parašytos ir išleistos knygos yra literatūra? Kiek ji bus Lietuvai reikalinga? Kokia numatoma jai vieta lietuvių literatūros kontekste? Kas tai – atsiminimai, bendruomenių istorijos, kitų šalių pažinimo iš arti aprašymai? O gal išvykusiųjų romanai, apybraižos, novelės, poezija?“²⁵ „Beveik prieš dvidešimt metų skaitytas rašytojo Marcelijaus Martinaičio pranešimas „Santaros–Šviesos“ keturiasdešimtmečio jubiliejaus proga detektyviniu pavadinimu „Išlaptintųjų ryšių legalizavimas“ aiškiai prabyla ir apie tuometinių lietuvių emigrantų menininkų ryšį ir reikšmę bendrajai Lietuvos kultūros istorijai. 2005 metais „Santaros–Šviesos“ suvažiavime Čikagoje profesorė Diana Špokienė skaitė komparatyvistinį pranešimą „Mąstymas, peržengęs tautos ribas“; jame nagrinėjo būtent tas sudėtingas kūrėjų, atsidūrusių svetur, veiklas ir problemas²⁶. Taigi klausimas: „Kas yra emigrantinė literatūra ir ar tokia egzistuoja? – išlieka aktualus. Anot Elenos Baliutytės, „jei tai knygos, kurių autoriai gyvena ne Lietuvoje, tuomet tokios literatūros akivaizdžiai daugėja. Bet jei galvojame apie tokių knygų turinį, problematiką, iš šio sąrašo turėtume išbraukti ne vieną autorių emigrantą. Štai kad ir Valdo Papievio romanas „Eiti“ pagal formalius kriterijus būtų aiškus „emigrantinės literatūros“ pavyzdys, bet iš tikrųjų jame nieko emigrantiška nėra, nepaisant paprasto fakto, kad pasakotojas, autoriaus *alter ego*, gyvena Paryžiuje ir atostogauja Provanse. Jo egzistencijos problemos niekaip nesusijusios su gyvenimu ne Lietuvoje. Jei būtų kitaip, jei tai, kas pasakotojui neduoda ramybės, išsispęstų tėvynėje, jis „keliais į ją sugrįžtų“, – kalbėjo autorius Lietuvių literatūros ir tautosakos institute priimdamas laureato diplomą“²⁷. Kita vertus, pristatydamas savo ankstesnę knygą *Vienos vasaros emigrantai*²⁸, Papievis atviravo, kaip įtrauktas į kito gyvenimo ritmą keitėsi jis pats ir jo kūryba: „Žvilgsnis iš svetur leidžia pamatyti šalį per platesnį akiratį, tai, kas dedasi, įvertinti kitu mastu. Sykiu jis išvaduoja iš per didelio susireikšminimo: geriau supranti, kad yra ne Lietuva ir prie jos besiglaudžiantis pasaulis, o Lietuva – tik mažytė didžiulio pasaulio provincija, dažnai per daug savy užsisklendusi, per daug savarankiška ir per savo problemas neretai užmirštanti pasaulio kontekstą. Kas gali nuginčyti, kad toks sveikas kūrybinis polėkis buvo įmanomas be svetimos šalies, kurioje autorius gyvena, įtakos?“²⁹. Taigi tautinės tapatybės svarstymai globalizacijos amžiuje neišvengiamai kreipia į žmogiškojo sąmoningumo problematiką, kurioje išskyla sąmonės intencionalumo, jos procesų tvarumo ir dinamikos klausimai.

Pastaruoju metu tapatybės analizėje, ypač kalbant apie egzilines, emigrantines, diasporines patirtis, buvo pabrėžiama, kad šiuolaikiniame globaliame pasaulyje tautinė tapatybė tampa vis problemiškesnė; kad grynos tapatybės, įskaitant ir tautines, tampa tiesiog nebemadingos; o analitikus dažniau traukė ir tebetraukia nebe „tautinis grynumas“, bet, priešingai, – vadinamosios hibridinės tapatybės, dvikalbiai ar daugiakalbiai rašytojai, turį daugiau nei vieną tėvynę ir rašantys, kuriantys keliomis kalbomis. Taigi pastaruoju metu buvo taikomas hibridinis modelis, kurį suformuoja

²⁵ Tamošaitis R. Jurbarko forumo pamokos: lietuviškas euroromanas // *Metai*, 2004, Nr. 1.

²⁶ Žalys A., 2005, p. 202.

²⁷ Survilaitė J. Naujausios emigrantų kartos kūrėjai ir jų likimai“, *CultureNews.lt. Kultūros naujienos*, interneto prieiga: <http://euronews.lt/?p=1165>

²⁸ *Ten pat*.

²⁹ Baliutytė E. Apie knygų puotą ir dvasios nuovargį. 2010–ųjų knygos // *Metai*, 2011, Nr. 4.

dviguba akultūracijos patirtis. Tokia dviguba tapatybė išreiškia skirtingus identiteto politikos manipuliacijos modelius, nesvarbu, ar tai vyktų diasporoje, ar gimtojoje šalyje. Diasporos žmogaus situacijai aprašyti pasitelkiamas gerai žinomas, populiarus kultūrologo Homi K. Bhabhos hibridinės tapatybės modelis³⁰, kurio svarbiausias akcentas yra tas, kad, susidūrus dviem ar daugiau kultūrų, atsiranda „trečioji erdvė“, suvoktina kaip daugialypis darinys, lydinys, periferijos įsiskverbimas į centrą ir atvirkščiai. Ta naujai susiformavusi „trečioji erdvė“, „trečiasis kambarys“, vadinamas „pilkąja zona“, kuri ir yra hibridinių tapatybių veikos vieta, peržengia konkretaus geografinio toposo ribas. Šis hibridinės tapatybės modelis gali būti iš dalies taikomas, pavyzdžiui, aptariant Editos Nazaraitės, Lidijos Šimkutės ir kitų autorių, kuriančių dviem kalbomis, tekstus. Tačiau jis tampa visiškai neveiksnius, neproduktyvus kalbant apie pastarojo laiko emigrantinę literatūrą.

Emigrantinės tapatybės esmė – atsiskaitymas su praeitimi ir naujo aš nustatymas, sukūrimas. Neatsiskačius su praeitimi, negalima tapti, būti kuo nors kitu. Anthony'is Giddensas sako, kad nuoseklių istorijų kūrimas yra gelbėjimasis nuo benamystės pojūčio (naratyvi tapatybė)³¹. Šiuolaikinėje emigrantinėje literatūroje, beje dažniausiai kuriamoje moterų autorių, bandoma tai daryti. Tapatumo komplikacijas kelias klausimas – kokį aš norima matyti, kokį aš norima sukurti?

Jau aukščiau minėtame Birutės Jonušaitės romane *Baltų užtrauktukų tango* emigrantinė patirtis skleidžiama per kelių veikėjų likimus. Jų istorijos (beje, pabrėžiama, kad turinčios realius pagrindimus) supinamos į vieną bendrą naratyvą, kur fakto tiesas transformuoja fikcija. Kaip teigia knygos anotacija, tai „tikroviška moters emigrantės istorija, kai sukurti personažai gyvena vienoje erdvėje su Liūne Sutema, Ale Santvariene ir kitais konkrečiais žmonėmis. Sodrūs, pilnas nuotykių Amerikon išvykusios mokslininkės gyvenimas rodomas su visa ją supančia aplinka, spauda, komentarais. Pasakoma daug tiesos apie Ameriką, jos rojų ir pragarą, atskleidžiama, kokia kaina mokama už prabangesnį gyvenimą“.

Pagrindinė romano veikėja Laima – moderni išsilavinusi šių dienų moteris, kviečiama skaityti paskaitų į JAV, į Pitsburgą. Laimos patirtis „svajonių šalyje“ pildo vėlgi tikri, realūs Marijos laiškai, kitų moterų išgyvenimai Amerikoje. Jonušaitė emigracinę temą skleidžia būtent per moteriškąsias patirtis, kartu ieškodama ir bendro egzistencinio vardiklio, vaizduojamąjį pasaulį sukonkretindama ir savo asmeniniais autentiškais kelionių į JAV ir Kanadą prisiminimais. Tokiu būdu romanas tampa polifoniniu, daugiabalsiu, o ji savotiškai užantspauduoja, patvirtina dokumentuota knygos dalis – realių emigrantų pokalbiai ir prisiminimai (Liūnės Sutemos, Danutės Bindokienės, Alės Santvarienės, kunigo Jauniaus Kelpšo, inžinieriaus Sigito Mondeikos). Į romano audinį, į Laimos istoriją, kurią vis tik skaitome kaip fikcinę istoriją, įpintos ir iškarpos iš spaudos. Anot Regimanto Tamošaičio, „knyga yra lyg koks realybės šou, kurio veikėjai stengiasi sunkiomis sąlygomis susikurti savo žmogiškus vaidmenis, apsaugoti asmens vertę...“³²

B. Jonušaitės romane nykstantis, besisklaidantis gimtosios šalies, gimtojo krašto šešėlis, reiškiamas dramatiškais moterų likimais. Tradiciškai moteris yra kultūrą sta-

³⁰ Papievis V. *Vienos vasaros emigrantai*, Vilnius: Baltos lankos, 2003, 384 p.

³¹ Cit. iš: Survilaitė J. Naujausios emigrantų kartos kūrėjai ir jų likimai.

³² Žr.: Nation and Narration, ed. by Homi K. Bhabha, London and New York: Routledge, 1994.

bilizuojantis, jos etninį savitumą saugantis veiksnys, bet šiandien, pasak Tamošaičio, „Lietuva išsivaikšto po pasaulį kaip tik daugiau per moteris, kurioms tėvynėje tarsi nebėra vietos. Iškeliaudamos po pasaulį parnešti pinigų (ko gi daugiau ten belstis?), su savimi jos pasiima kultūrinę atmintį, etninį pasaulėvaizdį, senojo kaimo patirtis – kaip paskutinę tapatybės atramą. Tačiau tas etninis savitumas, ta lietuvybė kosmopolitinio kapitalo pasaulyje darosi labai efemeriška, ją palaiko vien subjektyvi emigranto vaizduotė. Sakytume, kuo žmogui svetur blogiau, tuo jis lietuviškesnis. Lietuviškumas anapus etninės Lietuvos ribų yra tik subjektyvaus jausmingumo fenomenologija, savotiški dvasios akiniai, apsaugantys laimės ieškotojo sielą nuo ryškaus komercinio pasaulio blizgesio“³³. Amerika ypatinga tuo, kad į ją patenkama visiems laikams. Anot vieno knygos personažo, „čia sklando toks posakis: iš Amerikos kaip ir iš kapinių: niekas negrįžta“ (p. 274). Tačiau iš gimtosios mitinės erdvės romano protagonistė taip ir nesugeba išsiveržti. Moderniajai Amerikai kaip prieš-prieša iškyla senoji Europa. Laimos istorija – tai kovos už savąją tapatybę istorija. Jos istorija aprėpia, bando sujungti tris pasaulius: senąją senelės Lietuvą, šiuolaikinę jos, Laimos, ir Ameriką. Tačiau iš esmės vidinės laisvės realizacija neišvysta nė viename jų. Todėl galime kalbėti apie „įkalintą tapatybę“; o moters adaptacija yra nuolatinė ir nesibaigianti.

B. Jonušaitės romane tautinės tapatybės aksiologiniai aspektai neišvengiamai susiję su moteriškosios tapatybės atvertimais. Viena naktis Portlando oro uoste, praleista su beveik mistiniu vyru iš ledo kraštų – Karlosu Kajumi – pakeičia visą Laimos gyvenimą. Grįžusi į Lietuvą, į Vilnių, ji palieka vyrą Romą, viena ryžtasi auginti tos įsimintinos nakties vaisių – sūnų Kajų. Paaugus sūnui, ji vėl grįžta į Jungtines Amerikos Valstijas. Ten sutinka amerikietį Ričardą, sukuria naują šeimą ir gali mėgautis amerikietiškojo gyvenimo teikiamais malonumais. Sūnus tampa prestižinio Amerikos universiteto studentu, bet įsivelia į muštynes ir nuteisiamas 18 metų kalėti už dalyvavimą žmogžudystėje. Stiprus vyras, atskleidžiantis Laimą kaip moterį, – yra ne lietuvis, o mistiškas ispanas, ypatingos dvasios klajūnas, sutiktas oro uoste, – Karosas Kajus. Ričardas – italės ir lietuvių vaikas, savotiškas kultūrinis hibridas, anot Tamošaičio, tarsi sintetinis vyras³⁴.

Tikrajai emigrantinei literatūrai priklausytų taip pat jau anksčiau straipsnyje minėtas Aušros Matulevičiūtės debiutinis romanas *Ilgesio kojos*, kuriame, kaip rašoma knygos anotacijoje, „tyrinėjama „svetimo“ situacija šiuolaikiniame Europos katilė“; šiuolaikiniame globaliame pasaulyje. Bet visa tai, deja, daroma vaizduojant pernelyg uždarą erdvę, atsiribojant nuo platesnio socialinio konteksto, nuo jame išskylančių problemų, o vidiniai, su paliktąja tėvyne susiję, išgyvenimai reiškiami pernelyg deklaratyviai. Matulevičiūtė, prieš šešerius metus palikusi Lietuvą ir dabar gyvenanti Paryžiuje, viename pokalbyje paklausta apie rašymą ir emigrantės gyvenimą, „suguldytą“ jos pirmojoje knygoje, ištaria: „Kai išvažiavau, buvau baigusi humanitarines studijas – tai lyg ir turėjau rašyti. Ir rašiau. Dabar atrodo, kad rašiau labiau iš ambicijos, nes kepėjas turi kepti, o humanitaras – rašyti. Bet laiku suvokiau, kad man 25-eri ir ši

³³ Giddens A. Modernybė ir asmens tapatumas. Iš anglų kalbos vertė Vytautas Radžvilas. Vilnius: Pradai, 2000.

³⁴ Tamošaitis R. Išėjusios laimės ieškoti (Birutė Jonuškaitė. Baltų užtrauktukų tango, 2009) // *Metai*, 2009, Nr. 12.

ambicija į gera neveda. [...] Nenorėjau, kad rašymas taptų paviršutiniu dalyku. Man regis, tai buvo viena priežasčių, kodėl išvažiavau. [...] Kai išvykau, man mažiausiai norėjosi ką nors rašyti. Ten buvo visai kitoks gyvenimas. Išvažiavus atrodo, kad viskas keičiasi iš esmės. Viskas tampa teatrališka, dramatiška. O iš tiesų jokio teatro nėra. Išvažiuoji svetur ir papuoli į labai būtinių gyvenimą³⁵.

Pagrindinė romano veikėja Inesa, emigrantė iš Lietuvos, dirba aukle, tvarko svetimus namus ir drauge su libaniečiu vyru Eliotu mėgina kurti savo gyvenimą Prancūzijoje, Paryžiuje. Egziliinės tapatybės klausimai apmąstomi ne vien iš lietuviškosios perspektyvos: rasti savo vietą multikultūriniame Paryžiuje sunku ne tik emigrantams iš Lietuvos, Libano, bet ir patiems paryžiečiams.

Pagal autorės gyvenamąją vietą bei romano siužeto topografiją (Paryžius, Barselona ir kt.) emigrantinei literatūrai priklausytų ir Gabijos Grušaitės knyga *Neišsipildymas*. Bet ir šis pasakojimas, kaip pastebi kritikai³⁶, su tradiciškai suprantamu „emigraciniu turiniu“ (sava–svetima), neturi nieko bendra. „Autorė yra jaunosios „eurokartos“ atstovė ir jos debiutinio romano pasakotoja natūraliai jaučiasi bet kurioje pasaulio vietoje. Pasakotojos nekamuoja jokios tapatybės problemos, jokia savasties refleksija, ji tiesiog amebiškai reaguoja į aplinką, visiškai atsiduodama susiklosčiusioms aplinkybėms. Tai kažkokia jau „postsubjektinė“ personažo būklė, kai nebėra individo sąmonės, valios, jo inicijuojamo veiksmo ženklų; tai būklė, kurią galima apibrėžti ir kaip paprasčiausią infantilumą. G. Grušaitės tekste nepastebėjau autorinio santykio su tuo, kas pasakojama, pėdsakų – (auto)ironijos, humoro, satyros, – bet stilistinė pasakojimo kokybė rodo, kad debiutuojanti autorė turi „subjekto“ požymį“³⁷.

G. Grušaitė, baigusi Vilniaus Mikalojaus Konstantino Čiurlionio menų gimnaziją, išvyko studijuoti medijų ir antropologijos į prestižinį Londono koledžą. Romane *Neišsipildymas*, kuris pateko į Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto renkamą kūrybiškiausių knygų dvyliktuką, pristatomas „pastarąjį dešimtmetį susiformavęs šaunaus ir protingo, veiklaus ir lankstaus jaunimo įvaizdis“³⁸. Romanas įvardijamas kaip kosmopolitiško jaunimo kronika: „Apie tuos, kuriuos nubrėždavo rinkodaros produktai, kurių tapatybė buvo masinio turėjimo, naudojimo ir susidėvėjimo padarinys“; „Romaną „Neišsipildymas“ pradėjau rašyti būdama devyniolikos, kai atvažiavau studijuoti į Londoną. Rašymo procesas truko ketverius metus ir atspindi mano pačios brendimą, keliones, politines pažiūras“, – viename interviu prisipažino autorė.

Panašias aspiracijas demonstruoja Anetos Anra romanas *Katinas Temzėje*³⁹, fiksuojantis jaunos lietuvės merginos klajones po Londoną, kuriuo ji bjaurisi, tų klajonių metu bandant surasti ir savąjį aš. Pagal šį kūrinį pastatytas spektaklis, sukurtas filmas, o pati rašytoja – ne naujokė kultūros baruose, dokumentinių filmų bendraautorė. Aneta Anra (Aneta Raževaitė) spaudoje yra prisipažinusi niekad nebuvusi Londone, o tik užrašiusi savo pažįstamos pasakojimą, tad rašydama romaną pirmuoju asmeniu, o dar ir tarsi vaidindama *save*, sukuria neabejotinai autentiškos patirties įspūdį. Ro-

³⁵ *Barauskaitė I.* Emigrantė Aušra Matulevičiūtė namų ilgesį suguldė į knygą // *Valstietis*, 2011, vasario 12. Interneto prieiga: <http://www.valstietis.lt/ezwebin/print/?node>

³⁶ *Baliutytė E.* Apie knygų puotą ir dvasios nuovargį. 2010-ųjų knygos.

³⁷ *Ten pat.*

³⁸ *Čerškutė J.* Perviršio kartos neišsipildymų kronika // *Bernardinai.lt* 2011, sausio 17. Interneto prieiga: <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2011-01-17>

³⁹ *Anra A.* Katinas Temzės upėje, Vilnius: *Versus aureus*, 2008, 124 p.

mano laikas – 1998-ieji metai. Pagrindinė romano veikėja Gabrielė tik ką baigusi mokyklą, gavo mamos draugo kvietimą atvykti į Londoną ir ten praleisti vasaros atostogas. „Rašiau apie merginą, kuri yra snobiška, bet kartu ir naivi, vaikiška, nes yra ką tik baigusi mokyklą. Kai ji išvažiuoja į Londoną savęs išmėginti, kad pažiūrėtų, kas jau ten nutiks likus vienai, taip ir viskas išeina, kaip šitoje knygoje“, – sako Anra⁴⁰. Paklausta, kuo jos romanas skiriasi nuo emigrantų dienoraščių internete, autorė paneigia istorijos priklausomybę nuo vietos (t. y. Londono, ikūnijančio lietuviškosios emigracijos vaizdinį): „Veiksmas galėjo vykti bet kur: Madride, Paryžiuje, Grenlandijoje ar Naujojoje Zelandijoje. Vieta – ne esmė. Svarbiausia yra bendravimas tarp žmonių, jų santykiai. Visiškai nenorėjau rašyti emigracine tema.“⁴¹

Mari ir Saros Poisson epistolinis romanas *Šabaš* įvardijamas kaip galvosūkis ir provokacija: dvi autorės kartu kuria vieną tekstą – laiškų romaną, sąmoningai supinant, supainiojant realybę ir fikciją, tai yra fantaziją pildo Lietuvos ir Londono tikrovės faktai, tokiu būdu skaitytojui siūlant gyvenimo žaidimą. Romano veikėjos seserys rašo viena kitai laiškus [Žiogaičiai – Londonas], taip pasakodamos (ir išsipasakodamos) apie savo gyvenimus. Emigrantinei būsenai nusakyti svarbūs sesers Mari laiškai, skriejantys iš Londono: „Tarsi visas pasaulis būtų prieš tave. Žinau tą savijautą. Esu imigrantė, naujokė, senė, nevietinė, nereikalinga, per gera, per daug protinga, per daug savimi pasitikinti, „iš ten“, užimu kažkieno vietą po saule...“⁴²

Asmuo, atsidūręs kitoje kultūroje, kitą istorinę patirtį turinčioje visuomenėje, tarsi susidvejina. Todėl atrasti ir iš naujo apibrėžti savąjį centrą emigrantui/išeiviui reiškia esminį pasirinkimą. Šiuolaikinė emigrantinė literatūra, kurios didžiąją dalį sudaro moterų kūrėjų tekstai, liudija, kad tas centras dar nesurastas ir neapibrėžtas. Paliekama sava šalis, namai, kurie jau tapę svetimais, tačiau namais netampa ir svetimas kraštas, jis neprisijaukinamas. Todėl dažnu atveju šiek tiek romantizuotą emigranto idilę keičia skundo, nepasitenkinimo, nusivylimo gaida. Gero gyvenimo mitas griūva tiek savoje, tiek svečioje šalyje.

Pabrėžtina, kad straipsnyje paminėtos tik pačios ryškiausios tendencijos naujausioje lietuvių prozoje ir tik bendriausiais bruožais, akcentuojant biografinio lygmens tekstų įsigalėjimą (biografijos, pseudoautiobiografijos, atsiminimai) ir emigrantinės tematikos literatūroje proveržį.

Apibendrinant galima teigti, kad šiuo metu labai ženkliai dominuoja literatūros socialumo aspektas, t. y. pasakojamos ir išsipasakojamos savojo gyvenimo patirtys, derinant jas prie skaitytojų lūkesčių horizonto. Todėl kalbėti apie tam tikrą kokybinį naujausios lietuvių prozos pokytį yra beveik neįmanoma. Šiandieniam skaitytojui tampa tikru išbandymu ne tik nepasiklysti knygų margumyne, bet ir atrasti tą, kuri suteiktų tikrąjį skaitymo malonumą ir džiaugsmą. Tad vėl prisimenamas Alfonsas Nyka-Niliūnas, savo dienoraščiuose įrašęs: „Skaitymo vis dažnesnės ir dažnesnės problemos. Vis siaurėja mane patenkinančių knygų ratas. <...> O vis dar norėčiau kažką skaityti degdamas, degdamas, degdamas...“ (1998, Rugsėjo 16)⁴³.

⁴⁰ *Litvainaitė A.* Rašytojos A. Anros katinas pliumpteli į Temzę ir kapanojasi Vilniaus scenoje // *Lietuvos rytas*, 2008, rugsėjo 30.

⁴¹ *Ten pat.*

⁴² *Mari Posson, Sara Posson.* Šabaš, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2011.

⁴³ Nyka-Niliūnas A., 1999, p. 740–741.